

manus utriusque conjugis, seu producendi sunt septem testes utrinque, qui deponant de conjugum probitate et credulitate, nec non de propria persuasione matrimonium non fuisse consummatum. Gravitas negotii hanc dispositionem consulit.

2°) Juxta *cann. 2. et 3. c. 2. q. 4.* ad clericos condemnandos requiruntur plusquam tres testes, et in specie ad condemnandum Episcopum septuaginta duo testes necessarii esse dicuntur. Ratio hujus dispositionis est, quia quo majores præsumptiones militant pro aliqua persona, eo majores contrariæ probationes requiruntur, ut legitima pœna plectatur. Jamvero pro clericis et præsertim pro Episcopis, validæ præsumptiones militant. Nam a) præsumitur clericus et præsertim Episcopus esse honestis moribus præditus, et justitiæ amore commendari; b) quemadmodum adnotat Innocent. III. in *cap. 24. De Accusat.* pastores Ecclesiarum et in genere clerici ob exercitium officii sui facile possunt contra se odium excitare malæ plebis, adeoque posse plures reperiri, qui animo ulciscendi testimonium dicant contra personam pastoris vel clerici. Quare ad destruendas præsumptiones favorabiles clericis nil mirum si jus antiquum majores probationes requirebat.

Fatendum tamen est hanc dispositionem de numero testium determinato contra clericos non amplius observari, præsertim postquam in *cap. 37. h. t.* nimia prohibita fuit testium multitudo, ita ut non ultra quadraginta testes admittendi esse dicantur. Attendenda vero est a judice intentio juris, ut caute procedat in causis clericorum et præsertim rectorum ecclesiarum et prælatorum.

3°) Ex *can. 19. caus. 2. q. 5. §. Ipse vero sacerdos.* ad probandam purgationem canonicam Episcopi duodecim testes requiruntur, presbyteri septem, diaconi vero tres, qui sub juramento deponant de credulitate, idest opinione innocentiae personæ accusatæ ab imputato crimine. Ratio est; quia purgatio exigitur, quando licet vera probatio criminis non habeatur, tamen non levis adest suspicio de culpabilitate. Quare nil mirum si ad plene purgandam personam clerici a fama criminis, requirantur majores numero testes.

18. 4°) Si sermo esset de negotiis extrajudicialibus, ad valorem testamenti juxta jus civile Romanorum septem testes requiruntur iique rogati, juxta vero canonicum jus in *cap. 10. De testamentis*, valet testamentum, quod fidelis christianus facit coram

parcho suo, et duobus vel tribus testibus. Quomodo dispositio hujus capituli sit accipienda, explicatur in *lib. III. tit. De testam.*

Hæc dicta sint de casibus in quibus plus quam duo vel tres testes requiruntur.

19. Quædam dicenda sunt de exceptione, quam regula superioris allata de duobus testibus pati potest in minus.

Quæritur scilicet, quid valeat fides unius testis?

Cui quæstioni, distincta in species materia, respondemus.

1°) Quamvis unus testis veram probationem non exhibeat, tamen si omni exceptione major est, juridicam inducit præsumptionem veritatis. Ita communiter Doctores cum *glossa in cap. 23. h. t.* Immo testis hujusmodi in civilibus semiplenam probationem facit, quæ proinde potest suppleri alia semiplena probatione, quemadmodum est juramentum suppletorium, quod solet deferri illi ex collitigantibus, pro quo testis fide dignus deposuit, *arg. cap. 2. De Probation.* Ratio est, quia licet jus definiat terminos legitimæ probationis, tamen spernere non potest et pro nihilo habere testimonium hominis frugi, juramento firmatum.

2°) Dummodo tertii præjudicium absit, testimonium unius testis omni exceptione majoris plene probat. a) Ad probandum aliquem fuisse baptizatum, aliquem esse clericum, doctorem, vel in extremis vitæ dedisse sufficientia signa pœnitentiæ; pariter ad probandum ecclesiam fuisse consecratam, satis est fides jurata alicujus idonei testis. *Can. 110. et 112. De Consecrat. dist. 4.* Afferri etiam potest *can. 8. caus. 26. q. 6.* Ratio est, quia nemo prudens præsumitur in re gravi et religiosa gratis veritatem prodere, et perjurii reus fieri velle. b) Ubi agitur de peccato vitando nulloque fuit jus alteri acquisitum, unus testis juratus probat ad actum impediendum, *cap. 22. h. t.*, ubi attestatio matris de existentia impedimenti prohibet, quominus filius matrimonium contrahat, quamvis ea attestatio non sufficiat ut dissolvatur matrimonium jam contractum. Addi potest *cap. 12. De spons. et matrim.* cujus summa exhibet regulam nostram.

20. 3°) Unus testis qualificatus plene probat. Testis qualificatus ille est, qui ratione officii sui deponit. Testes qualificati sunt medicus vel chirurgus circa qualitatem vulneris inflictæ, architectus vel in genere, qui est probatus peritus in rebus ad suam artem pertinentibus, testimonium ferens; notarius publicus deponens de rebus a se visis et relatis in actibus suis, nuncius publicus

seu officialis tribunalis, qui testetur se fideliter executum fuisse munus suum. Isti omnes plenam fidem faciunt in iudicio, ita ut eorum testimonium recipiatur ad plene probandum nisi alias suspicio oriatur, et contra eorum depositionem militent valida argumenta. Afferri potest *cap. 13. De Præscript.* Immo si de publico notario sermo sit, qui recepit depositionem testium, docent auctores eidem credendum esse, quamvis testes asserant non ita se deposuisse, quemadmodum notarius scripsit.

4°) Unus testis etiam probat, quando agitur de re levis prorsus momenti, in qua præsumi nequit virum bonæ famæ et honestæ vitæ fieri velle perjurii reum.

Ex quibus omnibus deducitur aliquando unum testem plenam fidem facere, regulam vero generalem esse saltem duo requiri testes ad plenam probationem inducendam. *Cap. 23. h. t.*

21. Quid vero dicendum si plures testes adducantur, sed inter se non concordant? Videlicet, quid dicendum de testibus singularibus?

Equidem regula generalis est testes singulares non probare, quemadmodum traditur in *cap. 9. De Probation. §. Quamquam.* et in *cap. 32. De Elect.* Ratio est, quia testis singularis est unus testis. Sed ad rei claritatem singularitas testium triplex distingui solet.

Prima est quæ dicitur *obstativa* quæque verificatur cum unum testimonium excludit alterum. Hoc in casu nulla probatio est. Immo ex hac singularitate argui potest fraus et dolus testium. Ita in specie accusationis Susannæ, de qua in *c. 13. Daniel.*

22. Altera singularitas dicitur *diversificativa*, quæ locum habet cum plures testes diversa facta referunt, quæ inter se non colligantur relate ad punctum probationis. In hac hypothesi testes singuli tantum valent, quantum unus valeret. Idest unusquisque si omni exceptione major sit, pro re sua adserta, in civilibus facit semiplenam probationem. De hac singularitate testium præsertim agit *Const. 34. Greg. XV. Universi Dominici 20. Aug. 1622. §. 5.* ubi ad probandum sacrilegum crimen sollicitationis feminarum ad turpia in tribunali pœnitentiæ, statuit, valere depositiones testium singularium ex. gr. plurium feminarum, quæ singillatim deponant de sollicitatione ad turpia, ab eodem sacerdote sibi seorsim facta, dummodo tamen concurrant præsumptiones, indicia, et adminicula, quæ iudicis prudenti arbitrio iudicanda remittuntur.

23. Tertia singularitas dicitur *adminiculativa*, quæ locum habet cum testes distinctas ejusdem facti circumstantias referunt, quæ possunt simul componi et uniri, vel referunt diversa facta, quæ simul conjungi possunt, et ita ut unum sit alterius vel causa, vel sequela. Si saltem duo contestes habeantur pro cujuslibet ejusdem facti circumstantiæ probatione, et ex complexu circumstantiarum facti substantia resultet, depositio testium singularium nullum dubium est, quin faciat plenam probationem. Quod si vero unum factum aliud includat, vel inter se sint immediate connexa, et unum factum sit antecedens, et alterum consequens; singulares testes hæc facta narrantes in civilibus plenam fidem faciunt non vero in criminalibus in quibus aliquid aliud desideratur. *Cap. 9. De Probat.*

24. De valore depositionis testis contrarii, variantis, vel trepidantis aut vacillantis.

Contrarietas potest inspicere sive inter plures testes, sive in eodem teste. In utraque varietate testium curandum est, ut si fieri possit dicta eorundem inter se componantur, et perjurii periculum removeatur. Quæ regula servanda est sive contrarii inter se sint testes ab uno producti, sive sint ab utroque litigante propositi. Quod si revera contrarii sint, nec concordatio sit possibilis, videndum est utrum numero et qualitatibus moralibus æquales sint. Profecto si moralibus qualitatibus æque sint instructi testes, et numero æquales sint, depositio præferri debet eorum qui pro reo testantur, nisi causa, quam tuetur actor, in jure habeatur uti favorabilis, quemadmodum esset causa matrimonii contracti, causa dotis, libertatis et testamenti. Ita in *cap. 3. De Probat. et cap. ult. De sent. et re jud.* Quod si testes æque pollentes qualitatibus, inæquales numero sint, præferuntur illi, qui numero plures sunt. Si vero qui numero minores sunt, alios præcellant nobilioribus qualitatibus et ea, quæ majorem verisimilitudinem exhibent, exponant, præferendi sunt numero pluribus. Nam iudex non tam numerum testium considerare debet, quam dispositionem animi ad veritatem dicendam.

25. Contrarietas potest in eodem teste considerari, et testis contrarius ille est, qui sive in eodem iudicio, sive in pluribus sibi contradicit quin revocet in eodem iudicio, quod antea dixerat. Hanc clausulam exclusivam posuimus, quia qui revocat suam assertionem facit arguere solummodo errorem non autem fraudem. Juxta vero

sensum *cap. 3. De Probat. v. quibus examinatis* iudex videbit utrum tales sint qualitates testis, et tales sint circumstantiæ in casu concurrentes, ut testes etiam post correctum errorem fidem promereantur.

Hoc posito testis contrarius nullatenus probat, quia falsitas argui potest; *cap. 9. De Probat.*, immo de falso puniendus est, *can. Si testis. caus. 5. q. 4.* Quod si extra iudicium testis asserat aliquid quod contradicat depositioni iudiciali juratæ, standum est huic depositioni juratæ *arg. c. 9. h. t.* quia testimonium iudiciale et juratum præsumitur magis deliberatum, et est qualificatum testimonium.

26. 2°) Testis potest esse solummodo varius, et tunc talis dicitur cum in uno iudicio aliquid dicat, aliud vero in distincto iudicio, quin una depositio alteram destruat, seu quando rem exponit uno modo in uno iudicio, alio modo in altero, quin causam et rationem mutati sermonis exhibeat. Hoc in casu docent auctores standum esse primæ depositioni, *arg. cap. Per tuas. 10. De Probat.* Præsumitur enim in prima depositione et melius factum meminisse, et locutum fuisse juxta persuasionem animi sui. Excipitur vero casus quo secunda depositio magis verosimilis appareat, et concordans cum circumstantiis aliunde cognitis.

27. 3°) Testis potest esse dubius et vacillans, quique ille esse dicitur, qui anceps, vel timens, aut titubans deponat in causa in qua est interrogatus. Profecto si vacillatio talis sit, ut appareat testem vere dubium fuisse in depositione sua, et hæsitanter locutum fuisse, depositio ejus non recipitur ad probandum; reapse enim nihil certo asserit. Verum si timiditas et vacillatio solummodo revelet animum turbatum timore, vel alio affectu, nec varietas et dubium reperiatur in ejus verbis, depositio ejus omnino non est despicienda, sed neque assumi potest ad veram probationem conficiendam. Iudex vero recipiens depositionem vacillantem, videbit qualitatem timoris vel pusillanimitatis testis, et congruum valorem iudicium assignabit fidei ejusdem testis. Ceterum in actis adnotabit depositionem prout ea contigit, cum omnibus suis adjunctis.

De fonte seu causa scientiæ.

28. Ut valor depositionum testium rite æstimetur, admodum interest cognoscere utrum ex se testes factum cognoverint, vel ab aliorum scientia et relatione illud didicerint. Hinc testes sunt vel *de scientia*, vel *de credulitate*, vel *de auditu*, vel *de fama*.

1°) Testes de scientia illi sunt, qui factum ex se cognoverunt, idest mediante aliquo corporeo sensu proprio et apto ad facti experientiam et notitiam habendam. Hinc testis de scientia ille est, qui vidit homicidium perpetrari, vel audivit aliquem proferentem blasphemiam, aut verbalem injuriam contra alium, vel gustavit sapidam rem.

2°) Testes de credulitate illi sunt, qui ex conjecturis et præsumptionibus arbitrantur ita et non aliter rem se habere. Hinc testantur de propria opinione.

3°) Testes de auditu ii sunt, qui deponunt facti narrationem se accepisse ab hominibus fide dignis.

4°) Tandem testes de fama sunt, qui referunt et deponunt aliquam opinionem et credulitatem in populo vigere.

29. Testes de scientia faciunt proprie fidem in iudicio. Nam quemadmodum docet *can. 15. c. 3. q. 3.*, testes testimonium dicere debent solummodo de iis, quæ sub eorum præsentia acta esse noscuntur. Consonat *can. 20. ejusd. caus. et quest.* Quare qui de scientia deponunt, dicuntur vere et proprie testes.

30. Testes de credulitate proprie testes non sunt; nam credulitas non ex præsentia et perceptione ipsius actus procedit, sed ex conjecturis, indiciis et præsumptionibus. Quare tantum valet depositio testis de credulitate, quantum valent indicia et præsumptiones quibus innitur. Hinc testes de credulitate rationem reddere debent de iisdem indiciis. Quod si indicia inducant vehementissimam præsumptionem, in factis difficilis probationis, testes de credulitate admittuntur etiam ad probationem faciendam præsertim si alia adminicula concurrant, vel si accedat præsumptio juris, *arg. cap. 13. De Probat.* Hoc enim in casu licet perfectio actus non verificetur, tamen credulitas est proxima sensui, neque aliter præsumi potest rem evenisse, quam testis arbitratur. Exemplum afferunt de testibus, qui in causa adulterii deponant se vidisse simul in eodem loco nudum cum nuda. Ceteris in aliis casibus, quando testes reddunt sufficientem rationem credulitatis suæ, licet non plene probent, tamen indicium valde efficax faciunt veritatis, et magnam gignunt præsumptionem.

31. Testes de auditu cum non fundentur in directa et propria facti cognitione, sed in dicto tertiæ personæ, veri testes non sunt, nec veram probationem conficiunt. Ita communiter Doctores innixi *cap. 47. h. t. et can. 7. caus. 2. q. 1. circa medietatem v.*

Sed et de personis. Inspecta vero intentione juris *cap. 47. h. t.* tradunt Doctores testimonium ex auditu prolatum valere ad probandum in factis antiquis. Ratio est, quia si hoc testimonium respueretur, sæpe vix alia probatio haberi posset. Hinc in factis antiquis legislatio civilis et canonica ob defectum monumentorum, quæ paulatim tractu temporis deficiunt, requirit leviores probationes, *cap. 13. De Prob.* Quodnam vero sit tempus antiquum non est inter Doctores definitum. Communior sententia est, quæ illud concludit spatio 50 vel 60 annorum, quia exclusa pueritia, in qua rerum notitia certa non habetur, tali spatio præfinitur regulariter actus hominum longævorum, qui commemorent facta jamdiu præterita.

Tradunt insuper Doctores testimonium ex auditu valere ad probandam consanguinitatem vel affinitatem inter certas personas. Quia non semper possunt reperiri testes, qui cognoverint et viderint stipites affinitatis vel consanguinitatis; hinc admittuntur testes, qui audierint a majoribus suis existentiam et gradum alterutrius vinculi, vel affinitatis vel consanguinitatis inter aliquas familias.

Ut vero testes de auditu possint admitti, ex *cit. cap. 47. h. t.* necesse est 1°) ut receperint notitiam rei, quam deponunt, non omnes ab uno, sed alii ab uno, alii ab altero ex majoribus. Testes enim ex auditu non plus valent, quam valuisset persona, a qua notitiam facti acceperunt. Hinc si centum testes ab uno omnes aliquid audierunt, valent omnes pro uno.

2°) Necesse est ut receperint rei notitiam a personis extinctis, vel longe absentibus prorsus fide dignis, ita ut testes ex auditu etiam deponere debeant de propria credulitate in factum. Ratio est, quia si auctores notitiæ, quam referunt testes ex auditu, posent facile examinari, sperni deberet uti suspecta productio testium ex auditu. Pariter suspicio concipi posset de testium ex auditu depositione, si nec ipsi crederent verum esse factum quod referunt.

3°) Ut in causa consanguinitatis testes ex auditu probationem conficiant, requirit Innocentius III. in *cap. 47. h. t.* ut testes sub juramento conficiant et explicent distinctam graduum computationem, nec non deponant se vidisse personas saltem in uno gradu constitutas sese habuisse pro consanguineis.

32. Testes tandem de fama deponere possunt, seu deponunt aliquam opinionem seu æstimationem in populo esse diffusam. Hinc tanti valet depositio testium, quanti facienda est fama. Jamvero cum opinio communis potest præjudicio aliquo inniti, hinc veram

probationem veritatis non habet, sed solummodo præsumptionem si fama procedat ab hominibus prudentibus et fide dignis; a pari igitur testes de fama præsumptionem quidem gignere possunt, probationem verum minime conficiunt. Quapropter testes de fama interrogandi sunt circa originem opinionis communis. Si enim assignari nequeunt auctores communis opinionis, opinio hæc erit rumor populi, inanis et despiciendus.

Ceterum ex *cap. 2. De Consang. et Affinit.* fama populi de existentia impedimenti causa est, cur judex prohibeat matrimonium contrahendum, quoadusque facta diligentiori inquisitione cognoscatur veritas vel falsitas impedimenti adserti.

De testium productione.

33. Productio testium est petitio alicujus ex collitigantibus judici oblata, ut ad probandam vel propriam actionem, vel propriam exceptionem, audiat unum vel plures testes, quos nominatim designat.

Ex tituli rubrica 'Ut lite non contestata non procedatur ad testium receptionem' sequitur regulam juris esse ut non fiat testium productio ante litis contestationem. Ratio est, quia in judicio punctum quæstionis ante litis contestationem plene definitum non est. Produci vero possunt testes etiam ante litis contestationem 1°) in judicio summario ubi contestatio necessaria non est; 2°) si judicium incidentale sit instituendum ob exceptionem declinatoriam fori; 3°) si testes adducantur ad conservandam rei memoriam, quæ tempore potest perire, et periculum litis timeatur.

34. *Queritur:* quomodo, et, cujus expensis producendi sunt testes?

Ex *cap. 2. h. t.* sub pœna nullitatis attestacionum receptarum, productio testium intimari debet parti adversæ vel ejus procuratori, ut si aliquid habeant contra personas testium excipiendum, illud proferant. Necessitas hujus intimationis inducta est ex jure quod habet pars adversa excipiendi tum contra ipsas personas testium si idonei non sint, tum contra modum examinis peracti. Jamvero hoc jus excipiendi adversa pars non posset exercere, si ea inscia testes producerentur et reciperentur. Exceptionem autem patitur regula de citanda adversa parte 1°) quando periculum est in mora. 2°) In causa hæreseos adversa pars citanda non est in